

TALABALARDA EMPATIK MUNOSABATLAR SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

*Otaqulova Dilorom Azimjonovna
Navoiy davlat pedagogika
instituti mustaqil tadqiqotchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada talabalarda empatik munosabatlar shakllanishining psixologik xususiyatlari Shuningdek hissiy jarayonlarda boshqa shaxsning hissiy xatti-harakatiga javoban uning affektiv holatini boshdan kechirish. Kognitiv jarayon, tushunish, boshqa shaxslarning ichki hayotini, ijtimoiy rolini, istiqbolini hamda pozitsiyalarini qabul qilish qobiliyatini shakllantirish. Turli ko'ngilsizlik holatlarda talabalardagi empatiyaning xarakterli jihatlarini ajratib ko'rsatish. Tizimli ta'limda empatiyaning affektiv, kognitiv va konativ komponentlarining vujudga kelishi va rivojlanishini kuzatish. Talabalarda empatiyaning xususiyatlarini shakllantirish. Talabalik yoshida empatiyani rivvojlantirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish to'g'risida so'z boradi.

Kalit so'zlar: ilk o'spirinlik davri, frustratsiya, empatiya, psixologiya, emotional holatlar, kognitiv, o'spirinlik, identifikatsiya, yosh davrlari.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЭМПАТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ У УЧАЩИХСЯ

*Otaqulova Dilorom Azimjonovna
Независимый исследователь Навоийского
государственного педагогического института*

Аннотация. В данной статье рассматриваются психологические особенности формирования эмпатических отношений у учащихся, а также переживания эмоционального состояния другого человека в ответ на его эмоциональное поведение в эмоциональных процессах. Познавательный процесс, формирование способности понимать, воспринимать внутреннюю жизнь других людей, социальную роль, точку зрения и позиции. Выделяют характерные аспекты эмпатии у учащихся в различных ситуациях разочарования. Наблюдение за возникновением и развитием аффективного, когнитивного и конативного компонентов эмпатии в систематическом обучении. Формирование у учащихся особенностей эмпатии. Речь идет о разработке рекомендаций по развитию эмпатии в студенческом возрасте. Ключевые слова: ранний период, фрустрация, сочувствие, психология, эмоциональные состояния, познавательные, подростковый возраст, идентичность, возрастные периоды.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE FORMATION OF EMPATHIC RELATIONSHIPS IN STUDENTS

*Otaqulova Dilorom Azimjonovna
Navoi state pedagogy
Institute independent researcher*

Annotation. In this article, the psychological characteristics of the formation of empathic relationships in students as well as experiencing its affective state in response to the emotional behavior of another person in emotional processes. The cognitive process, understanding, the formation of the ability to perceive the inner life, social role, perspective and positions of other individuals. Highlight the characteristic aspects of empathy in students in various cases of frustration. Observation of the emergence and development of affective, cognitive and conative components of empathy in systematic education. Formation of the characteristics of empathy in students. At the age of a student, there is talk of developing recommendations for the rebirth of empathy.

Key words: early period of pregnancy, frustration, empathy, psychology, emotional states, cognitive, adolescence, identification, age periods.

Kirish. Psixologik adabiyotlarda empatiya tushunchasi XX asrning 50 yillarida keng tarqalgan bo'lib, o'sha davrlarda olimlar "hamdardlik" so'zini tushunish, sezgirlik, hissiy sheriklik kabi keng ma'nolarda qo'llashgan.

Psixologiya fanida hozirga qadar empatiya muammosining umumiy qabul qilingan tushunchasi

mavjud emas. Tadqiqotchilarning orasida mazkur tushunchaning tahlilida, strukturasi, analizida, sistemalashdagi yondashuvlarda, vujudga kelish mexanizmlarida va shuningdek, ma'nosini yoritishda farqlar kuzatiladi.

Empatiya muammosi o'rganish uzoq tarixga borib taqalib, falsafaning etika va estetika sohalari doirasiga kiritilgan va quyidagicha ta'riflangan: "Empatiya bu - boshqa shaxsni ongda ratsional-emotsional-intuitiv aks ettirish shaklidir".

Hissiy jarayonlarda boshqa shaxsning hissiy xatti-harakatiga javoban o'z munosabatini bildirish empatiya deb nomlanib, psixologiya fani esa empatiya atamasiga o'zini boshqa odam bilan ichki identifikatsiyalash, qisqa qilib aytganda, hamdardlik qobiliyati deb ta'rif beradi.. Empatik xususiyati yuqori bo'lgan shaxslar empatlar deb atadi.

G'arb adabiyotlarida empatiya boshqa shaxsning yoki antropomorflashtirilgan ob'ektning ichki dunyosiga «kirish» uchun ongli va ongsiz instantni o'zaro bog'laydigan yaxlit fenomen deya murakkab ta'riflanadi. Yana, shuningdek, ayrim adabiyotlarda empatiyaning oldingi tushunchalari «hissiyot» (Einfuhlung - so'zma-so'z «his») va «empatiya» deb aytilgan (T.Lips ta'rif bo'yicha).

Yana bir olim V.Dilteya esa empatiya atamasini boshqacharoq ta'riflashga urinib (Nacherleben - so'zma-so'z «tajribaga», Nineinversetzen - egallash) ya'ni tom ma'noda "boshqasining o'rnini egallash" degan ma'noni anglatuvchi iborani qo'llagan.

Yuqoridagi ikkala tushuncha ham umumiy ma'noda "begona ong muammosi" degan ma'noni anglatgan tushunchalar hisoblanadi. O'zganing holatiga kirish va uni his qilishni anglatuvchi iboraning mazmunini ochishda Dilteya va Lipslarning ta'riflari anchagina oddiy insonlar tushunishi qiyin tilda bo'lgan. Yillar o'tib "empatiya" atamasini mohiyatini ochib berishga uringan boshqa olimlar fikrlari paydo bo'lgan.

Endi Lips nazariyasiga qaytib u empatiya atamasini qanday izohlamoqchi bo'lganini soddalashtirishga harakat qilib ko'ramiz. Lips empatiyani nazariy asoslab berib, uning mazmunini tuyg'uning obyektivlashgan nomi, mendan farqli ob'ektda ob'yektivlashtirish sifatida taqdim etdi. Lipsning ta'kidlashicha, hatto yuzdagi zerikish yoki quvonch ifodasi ham kuzatuvchining aqliy tajribasining proektsiyasidan boshqa narsa emas.

Nemis psixologi V.Vundt empatiyani oddiy assimilyatsiya jarayonlari bilan tenglashtirdi va empatiya haqidagi qarashlarini shunday izohlaydi: «Empatiya – bu idrok etish jarayonining bir turi bo'lib, u ob'ektga ba'zi bir muhim aqliy mazmun hissiyotlar yordami bilan kiritilganligi va shu bilan ob'ektning introyeksiya qilinishi bilan ajralib turadi, bu tarkib sub'ektga o'ziga xos moslashuvi tufayli o'zlashtiriladi. Obyektni sub'ektga shunday bog'laydiki, sub'ekt, ta'bir joiz bo'lsa, o'zini ob'ektda his qiladi».

Keyinchalik Vundtning yurtdoshlari psixolog va fiziolog E.Shtayn va E.Gusserlar o'z izlanishlari davomida empatiyani mavzusiga ham to'xtalib, shunday ta'rif beradilar: "empatiya-bu boshqa ong tajribasini va fenomenologik holatni boshdan kechirish, boshqasining ontologiyasini asoslashdir".

Amerikalik mashhur psixolog, gumanistik psixologiya asachilaridan biri Karl Rojers empatiyani boshqa inson bilan mavjud bo'lish usuli deb ta'riflagan. Olimning fikricha, empatiya o'zganing ichki dunyosiga kirib, unda o'z turar joyidagidek o'zini his qilishdek tushuncha bo'lib, boshqa odamda doimiy ravishda sodir bo'layotgan hissiy ma'nolardagi o'zgarishlarga sezgir bo'lish hamdir.

Mamlakatimizda yoshlarga oid davlat siyosati sohasida bir qancha ishlar amalga oshirildi. O'tgan vaqt ichida yoshlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, mamlakatimiz istiqboli uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir shijoatli yoshlarni tanlash borasida keng ko'lamlil vazifalar o'rtaga tashlandi va alohida bir tizim yaratildi.

J.Klark empatiyani insonning boshqa odamlarning his-tuyg'ularini, hayajonini, ehtiyojlarini, intilishlarini, umidsizliklarini, qayg'ularini, zavqlarini, tashvishlarini yoki ochlik yoki to'qlik tuyg'ularini xuddi o'zinikidek boshdan kechirish qobiliyati deb ta'riflaydi.

Niderlandiyalik psixolog va etnolog Fr. De Vaal empatiyani boshqa odamning hissiy holatiga ta'sir qilish va uni baham ko'rish, boshqa odamning bunday holati uchun zarur shartlarni baholash va aniqlash uning nuqtai nazarini qabul qilish deb ta'riflagan.

Olimlarning fikrlari bir-birini inkor etmasada ta'riflarda farqlar mavjud bo'lib yana bir guruh psixologlar J.Mayer va P.Salovey empatiyani qobiliyat sifatida tasvirlaydilar, boshqa odamlarning his-tuyg'ularini, san'at asarlarini va boshqalarni aniqlash; his-tuyg'ularning to'g'ri va noto'g'ri yoki vijdonan va nomaqbuli fodasini farqlash qobiliyatidir deydi olimlar. Bu juda qiziq ta'rif, empatiya

ifodalangan his-tuyg'ularning to'g'riligi va halolligini anglashni o'z ichiga oladi, bu ma'lumotlar bazasini baholashdan ko'ra, boshqa odamning his-tuyg'ularini chuqurroq talqin qilish darajasini ko'rsatadi.

Amerikalik psixolog Uilyam Ikes empatiyani boshqa odamning fikrlari va his-tuyg'ularining mazmuniga nisbatan xulosa chiqarish qobiliyati sifatida belgilaydi. Bu erda biz empatiya tushunchasini dastlab kognitiv hodisa sifatida ko'rib chiqamiz.

Zamonaviy psixologiyada empatiya muammosini nazariy tahlil qilish ta'rifiga turlicha yondashuvlar mavjudligini ko'rsatadi:

1. Hissiy jarayon, boshqa shaxsning hissiy xatti-harakatiga javoban uning affektiv holatini boshdan kechirish (Gavrilova T.P. va boshqalar);

2. Kognitiv jarayon, tushunish, ichki hayotni anglash ikkinchisi, boshqasining rolini, istiqbolini, pozitsiyasini qabul qilish qobiliyati (Sopikov A.P. va boshqalar).

3. Murakkab affektiv-kognitiv jarayon (Bodalev A.A. va boshqalar);

4. O'zaro ta'sirni o'z ichiga olgan tizimli ta'lim empatiyaning affektiv, kognitiv va konativ komponentlari (Boiko V.V. va boshqalar) Zamonaviy Rossiya psixologiya maktablarida empatiyaning quyidagi yo'nalishlar boshqacha yondashiladi: empatiyaning yuqori sifatli xususiyatini aniqlash (Gavrilova T.P., Gippenreiter Yu.B. va boshqalar); empatiyaning tizimli ma'lumotlari bilan turli xil ruhiy jarayonlar va psixologik munosabatlarni o'rganish, (shaxsiy xususiyatlar) (Vygovskaya L.P., Yusupov I.M. va boshqalar); o'rganish empatiyaning protsessual tabiati (Kovalev A.G., Strelkova L.P. va boshqalar).

Xulosa

Yuqorida ko'plab olimlarning empatiya tushunchasiga ta'riflarini ko'rib chiqdik. Olimlar shaxslardagi emotsional sohani o'rganish mobaynida shaxsning hissiy xatti-harakatlarini chuqur tahlil qilganlar, turli yosh davrlarida bunday xatti-harakatlarning o'zgarib turish (oshishini pasayishini) darajasini o'rganar ekanlar shaxslardagi hissiy-emotsional soha murakkab burilishlardan iborat degan xulosalarga kelganlar. Shu bilan bir qatorda hissiy-emotsional soha doirasida shaxslardagi empatiya tushunchasiga bir-biridan qiziq fikrlarni yozib qoldirganlar. Shunday qilib, empatiya fenomenini tushinishda tadqiqotchilarda ilgari surilgan fikrlar bir birini inkor etishini ham to'ldirishini ham ko'rish mumkin. Ko'pgina tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, empatiya odamlardagi ijobiy munosabat, altruistik xatti-harakatlar va boshqa shaxslarning ichki dunyosiga e'tibor berishdek qobiliyatini yaratadi hamda rivojlantiradi. Shundan kelib chiqib, empatiya shaxs hissiy sohasining asosiy tarkibiy elementlaridan biri ekanligini yana bir bor ta'kidlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Андреева Г.М. Зарубежная социальная психология XX столетия.
2. Теоретические подходы/ Андреева Г.М., Богомолова Н.Н., Петровская Л.А –М.: Аспект-Пресс, 2001. – 288с
3. Asmolov A.G. Shaxs psixologiyasi: Umumiy psixologik tahlil tamoyillari / A.G. Asmolov - M.: ma'no, 2002.
4. Bazhukova O.A. Aqli zaif o'smir o'quvchilarning xulq-atvoriga umidsizlikning ta'siri / O.A. Bajukov // Rossiya davlat pedagogika universitetining «Izvestiya» im. A.I. Gertsen. - 2011. - 139-son. - B.53-58.
5. Басова А. Г. Теоретические аспекты взаимосвязи эмпатии и агрессии /
6. А.Г.Басова // Молодой ученый. — 2012. — №8. — С. 256-258.
7. Doroshenko T. V. Empatiya shaxsning kasbiy rivojlanishida motivatsiya omili sifatida: muallif. dis. ... qand. psixolog. Fanlar / T. V. Doroshenko. - Xabarovsk, 2007. - 24 p.

Internet saytlar:

1. <http://fikir.uz/posts/4624.html>
2. <http://ru.wikipedia.org/wiki/>
3. <http://www.learnspss.ru/>